

УДК 821.161.2.09 (477-87)

Оригінал, без дозволу автора не цитувати!

Галина Райбедюк,
кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
і літератури Ізмаїльського державного
гуманітарного університету,
Україна

НАЦІОЦЕНТРИЧНІ ДОМІНАНТИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЙ ЮРІЯ ШЕРЕХА

Резюме. У доповіді розглядаємо студії Юрія Шереха, засадничо базовані на усвідомленні потреби модернізації національного літературознавства та його інтеграції в мистецький світ Заходу й водночас трунтовані на іманентних духовних і ментальних пріоритетах українства. В руслі шерехівського розуміння «органічно-національного стилю» виокремлюємо кілька епіцентрів науково-критичного доробку вченого, кожен із яких по-своєму акцентує комплексну націоцентричну тему. Вона інтерпретується нами в аспекті пошуку дослідником національно притаманних закономірностей художнього оновлення української літератури ХХ століття.

Ключові слова: українська література, національна самобутність, літературознавча студія, домінанта, самоозначення.

NATIOCENTRIC DOMINANTS OF YURIYS SHEREKH' LITERARY STUDIES

Summary. The article deals with the Yuriy Sherekh Literary Studies, fundamentally based on the awareness of modernization needs of national literature and its integration into the Western art context, as well as keeping the immanent spiritual and mental priorities of Ukrainians. The author singles out several epicenters of scientific and critical academic achievements of the researcher, based on his understanding of "organically-national style" and accenting the national theme. It is interpreted in terms of his search for the national characteristic patterns of artistic renewal of Ukrainian literature of the twentieth century.

Key words: ukrainian literature, national identity, literary study, dominant feature, self-determination.

У методологічному багатоголоссі українського літературознавства впродовж кількох останніх десятиліть рельєфно проступає дві діаметрально протилежні тенденції. З одного боку, очевидним є намагання науковців уберегти досвід дотеперішніх часів, акцентуючи увагу на національній іманентності літературного процесу. Репрезентанти цього «крила» (П. Іванишин, С. Кіраль, К. Москалець, Т. Салига та ін.), попри пошуки шляхів оновлення й «переформатування» в сьогоднішній суспільно-естетичній ситуації

дослідницьких інтенцій, не цураються свого первородства, так би мовити, ґрунту. Їхні студії засадничо базовані на усвідомленні потреби модернізації літературознавства, проте “не мавпувальної, не позбавленої коренів, а опертої на глибинні й органічні духовні й ментальні пріоритети українства” (Дончик 2011, 13). Другу лінію, котра активно функціонує в науковому просторі, репрезентує так зване постмодерне літературознавство (Дж. Грабович, Т. Гундорова, О. Забужко, І. Бондар-Терещенко та ін.), яке загалом є опозиційним (почасти й нігілістичним) щодо національної традиції дискурсом, у деяких моментах ураженим “вірусом постмодерної сваволі” (Т. Салига), позначеним антиукраїнськими тенденціями, котрі певною мірою дискредитують не тільки українських класиків, але й національну культуру загалом. Хоча однозначно підходити до оцінки постмодерного літературознавства принаймні некоректно. Є тут, поза сумнівом, “відкриття і спекуляції” (О. Боронь). У цьому протистоянні літературознавчих методологій на особливий статус претендує тяглість традиції повоєнного еміграційного літературознавства, котре, перебуваючи поза межами ідеологічного диктату комуністичної системи, розвивалось упродовж минулого століття органічно за іманентними законами, до того ж не переживало характерного для зрадянщеної науки (радше псевдонауки) “національного голоду” (І. Франко). Тому фундаментально незмінним для українознавства діаспори був і залишається націєохоронний етос. (Не беремо тут до уваги сучасних провокативних “амбітних аутсайдерів західної науки” (Ліна Костенко). Глибокий аналіз їхніх позицій – то окрема спеціальна тема, що не є предметом нашої розвідки, а виходить далеко поза її межі).

Увага до національної самототности української літератури, що вочевидь активізувалась в еміграційній науково-критичній думці в 1940-50-х рр., була сподіваною і закономірною з огляду на суспільно-історичну ситуацію, в якій слову відводилась вирішальна місія національного самозбереження та самоозначення українського духовного буття у світовому просторі. Мистці-емігранти у вигнанні стали опонентами комуністичного режиму, перебравши на себе важливі ідеологічні функції щодо реалізації державницької політичної програми, яку вони безпосередньо пов’язували з питаннями культурницького поступу. Слушною тут видається думка В. Дончика про те, що в більшості дискусій минулих років (багато в чому й сьогодні) щодо шляхів національного культурно-мистецького прямування українські письменники й критики, “зосереджуючись на найширших загальних або вужчих, суто фахових темах [...] найчастіше звертаються (хай і не завжди прямо й відкрито) до національного питання, а там, де зачіпалися й аспекти політичні, – до національно-визвольної проблематики” (Дончик 2015, 7). Означену тенденцію в 1940-х роках яскраво ілюструє ідеологія МУРу (Мистецького українського руху), програма якого синтезувала полярні погляди (неонародницька імперативність / вимога надпартійності; служіння своєму народові / європейськість), демонструючи в емігрантському середовищі художньо-світоглядні розбіжності. В запальних дискусіях мурівців (У. Самчук, Ю. Шерех, В. Державин, І. Багрянний, Ю. Косач, І. Костецький та ін.) активно розгорнулися дискусії щодо шляхів національного духовного поступу. Незважаючи на всю видиму й невидиму відмінність позицій дискутантів, їх критичні амбіції були національно сфокусовані й непомилково оприявнювали відомий постулат геніального Івана Франка: “Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити своє змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами прикрити своє духовне відчуження від рідної нації” (Франко 1986, 284). В умовах чужини (ситуації “без ґрунту”, за назвою повісті В. Петрова-Домонтовича) відчуття України як “єдиної духовної ойкумени”, її національної самототности загострилось особливо. Для речників українського слова, наукової еліти загалом в насичену пору МУРу та післямурівський період стає програмним високий рівень національного самоусвідомлення. Тож цілком природним є риторичний пафос редакційної статті до першого збірника МУРу, котра, власне, накреслила шляхи розвитку

українського письменства на новому просторовому (еміграційному) етапі: “Сучасні завдання українського мистецтва в основному ті самі, що й десяток чи два років тому – його провідне завдання – беззастережно, повно та віддано стояти на сторожі інтересів нації [...] Його провідне завдання – мистецькими засобами творити синтетичний образ України, її духовності в минулому, тепер і завтра” (Українська літературна критика ХХ століття 2015, 549). Такі програмні документи визначили ідейно-змістові акценти літературно-критичних виступів теоретиків МУРу (“Стили сучасної української літератури на еміграції” Ю. Шереха, “Велика література” У. Самчука, “Думки про літературу” І. Багряного, “Вільна українська література” Ю. Косача, “Три роки літературного життя на еміграції” В. Державина, “Український реалізм ХХ сторіччя” І. Костецького та ін.).

Попри очевидне різноголосся методологічних уподобань, визначальною для дослідницьких пошуків більшості діаспорних критиків стала увага до національних джерел і основ рідної культури, інтерпретація явищ літератури та мистецтва з позицій національної самобутності. Тут слід настерегтися від однозначних підходів до сприйняття й оцінки доробку еміграційних літературознавців і критиків як цілісного масиву, як чогось раз і назавжди даного. На тривалій часовій дистанції в силу різних об’єктивних і суб’єктивних чинників відбувались зміни модуляцій у голосі багатьох із них, значних трансформацій зазнавали і погляди щодо суті й завдань мистецтва загалом і національного зокрібно. Серед тих діаспорних критиків, котрі у студійній практиці часто поверталися до переоцінки своїх попередніх поглядів, зумівши на кожному новому часовому етапі природно й послідовно переводити нетривіальні погляди на українську літературу й мистецтво зі сфери ідеології в естетичну площину, поєднувати рідкісно суворий методологічний критицизм з національними імперативами, був інтелектуал і аналітик Юрій Шевельов-Шерех (1908-2002) – видатний український славіст, мовознавець, літературознавець, критик. Сьогодні очевидно, що його спадщина становить неперехідну наукову вартість і є прикладом “щирого служіння національній ідеї, зразком для глибоких систематичних студій, професіоналізації знань” (Федорук 2002, 77).

У 2002 році, коли Ю. Шерех відійшов у позасвіти, М. Жулинський писав, що він – “національна епоха у світовому вимірі. Епоха ще не осягнута, бо для перших заходів на пізнання недосяжна. Глибини і висоти феномену Шевельова – поза його книжками і в його книжках. І там, і там ми ще не присутні, хоча поволи наближаємося...” (Жулинський 2002, 74). Відтоді минуло півтора десятка літ, але й сьогодні доводиться свідчити, що постать ученого – Юрія Шевельова-мовознавця і Юрія Шереха-літературознавця – досі сповна не розкрита в Україні. Вона “виявилася точкою зіткнення старого й нового, і, попри очевидну, здавалося би, центральну роль у каноні українського письменства ХХ століття, інтеграція його в материкову культурну свідомість була проблематичною” (Шевельов 2012). Через відомі ідеологічні причини Ю. Шерех вельми повільно входив у науковий простір теренної України. Щоправда, в цьому плані останніми роками спостерігаються відчутні позитивні зрушення. Про це свідчать перевидані в материковій Україні літературно-критичні студії. Дедалі виразніше науковий профіль ученого-філолога позбувається стереотипів і різного плану купюр завдяки численним публікаціям сучасних дослідників (Галини Білик, Ольги Волосової, Сергія Денисюка, Миколи Жулинського, Миколи Ільницького, Романа Корогодського, Марка Павлишина, Роксани Харчук та ін.), рецензіям та відгукам перевиданих праць (Дмитра Дроздовського, Володимира Панченка, Ярослава Поліщука й ін.). Проте його феномен дотепер нерідко “викликає дратівливу реакцію” (Є. Сверстюк). Однією з “болючих” точок “розбивання списів” (Д. Дроздовський) є питання про національний сенс студій Ю. Шереха, про який у підсоветській Україні не могло бути й мови в принципі. Бо ж загальновідомо, що комплекс питань, пов’язаних із проблемою національної специфіки української духовності для радянської гуманістики був табуованою проблемою. Це ще більше ускладнювало адекватне поцінування наукових студій по суті анафемованого ученого-емігранта, котрі протистояли ідеологічній залежності офіційного літературознавства.

Життєвий шлях Ю. Шереха “позначений великими здобутками і великими випробуваннями, світовим визнанням – і тривалою невідомістю та “проскрибованістю” на батьківщині, вимушеними мандрями” (Юрій Володимирович Шевельов 2002, 88). Змушений залишити рідну землю в роки Другої світової війни, він зробив блискучу наукову кар’єру мовознавця-славіста в престижних університетах Заходу, але ніколи не полишав своєю думкою Україну. Вона була в центрі його інтелектуального світу (Дроздовський 2009, 186). Націєцентризм Ю. Шереха реалізувався у різних видах діяльності. Маємо справу з глибинним, цілком у гайдеггерівському дусі співвіднесенням себе “із вічним – завжди існуючим національним буттям, основою свого існування” (Іванишин 2008, 124). Тому його студії із різних сфер, жанрів, змістових координат у цілому можна вважати програмою національного життя народу. Особливо важливим видається розуміння Ю. Шерехом національних хвороб українства як перешкоди на його історичному шляху, котрі не дають йому можливості стати монолітною нацією. Ідеться завперш про публіцистичні есеї, але означені риси національного коду є стрижневими й у більшості літературознавчих студій. На важливий статус тут претендує есей “Москва, Маросейка”, в якій автор, діагностуючи національні хвороби українства, виокремлює “три страшні вороги українського відродження – Москва, український провінціалізм і комплекс Кочубеївщини” (Шерех т. 1, 1998). Ці міркування, оприлюднені в 1954 році на шпальтах часопису “Наші дні” (ч. 50), “настільки животрепетні й болісні, що диву даєшся: чому нашій т. зв. еліті (а разом з нею – й багатьом “пересічним українцем”) ніяк не вдається засвоїти ті кілька уроків історії, що про них писав Юрій Шевельов” (Панченко 2009).

Для України Ю. Шерех завжди працював жертвовно. Він одержимо гуртував довкола себе наукове й культурне життя української еміграції в повоєнній Європі, був одним із співорганізаторів МУРУ, редагував журнал “Арка”, на сторінках якого друкувались матеріали з різних сфер національного буття. Неабиякий інтерес у цьому плані становить його стаття “Українська еміграційна література в Європі. 1945-1949”, в якій критик настійно вимагав “єдиного фронту різних розгалужень літератури на еміграції” (Шерех т. 1 1998, 200). За океаном Ю. Шерех дуже багато сил та енергії віддавав українській справі як президент Української вільної академії наук (УВАН) у Нью-Йорку, дійсний член наукового товариства імені Т. Г. Шевченка (НТШ), згодом – як іноземний член Національної Академії наук по відділенню української мови і літератури. Чого тільки вартують для національного розвою його фундаментальні лінгвістичні дослідження, присвячені насущним проблемам української мови (“Нарис сучасної української літературної мови”; “Галичина в формуванні нової української літературної мови”; “Українська мова в першій половині двадцятого століття 1900-1941: Стан і статус” та ін.). В огромі різножанрових праць із питань слов’янської філології українознавчі студії помітно вирізняються і кількістю, й широтою охоплення. В переважній своїй більшості ці праці “спростовували панівні в радянській науці концепції походження української мови, псевдотеорії про “благодотворний” вплив російської мови на українську, “гармонійну” українсько-російську двомовність тощо” (Масенко 2009, 8). Ю. Шерех раз у раз неначе “провокує національну свідомість” (Р. Корогодський), про що свідчить його різногранна й багата літературознавча спадщина. Національні складові естетичної системи Ю. Шереха-літературознавця неодноразово поставали в працях дослідників еміграційного й теренного літературознавства. Проте оприлюднені з означених проблем розвідки вимагають сьогодні істотних уточнень і доповнень на основі розширеної джерельної бази й уведених до наукового обігу матеріалів. З огляду на регламентовані межі статті виокремлюємо й характеризуємо лише кілька епіцентрів науково-критичного доробку Ю. Шереха, кожен із яких акцентує національну проблематику та вивляє націєцентричне «Я» дослідника.

Більшість студій Ю. Шереха-літературознавця та культуролога об’єднані у такі відомі книжки: “Не для дітей” (Мюнхен: Пролог, 1964), “Друга черга” (Б. м.: Сучасність, 1978), “Третя сторожа” (Балтимор; Торонто, 1991). В теренній уже незалежній Україні останніми роками ці та інші праці друкувались у різних виданнях, найповнішими з яких є

впорядковане Романом Корогодським тритомове видання “Пороги і запоріжжя” (Харків: Фоліо, 1998) та “Вибрані праці” у двох книгах (К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008); літературознавчий том, упорядкований Іваном Дзюбою, включив 46 студій (статей, есеїв), які охоплюють великий відтинок науково-творчої біографії Ю. Шереха (від 1943 року до кінця 1990-х). Чимало студій, друкованих у різні роки, й досі розпорошені на шпальтах різних еміграційних видань (часописи: “Нові дні”, “Хорс”, “Українська трибуна”, “Арка” та ін.). Як сьогодні оцінювати літературно-критичну спадщину Ю. Шереха? Її проблемно-тематичні домінанти, стильова манера автора узалежені від багатьох чинників. Маємо в них чимало автобіографічного та історико-літературного матеріалу, філософських рефлексій, у багатьох випадках белетризованих сюжетів, суто естетичних рецепцій та інтерпретацій художніх текстів, ґрунтовних літературознавчих розвідок. Деякі есеї нагадують самосповідальні одкровення автора, його самокритичні (аж до самоспалення) суб’єктивні роздуми, перегляд попередніх позицій (ідейних та естетичних), аналіз власних помилок тощо. Це визнає й сам Ю. Шерех у своєму доволі специфічному “автонекролозі” “Юрій Шерех (1941-1956) (Матеріали для біографії)” (кн. “Не для дітей”). У студіях критика “знайдемо цінні уваги про його метод, про ідеологічні й естетичні преференції [...] йдеться про специфіку самого матеріалу, про літературу й культуру, яку йому доводилось критикувати, – або еміграційну, позначену загумінковістю, або радянську, ще більш провінційну та зневолену. Це значною мірою пояснює, чому критик обирає саме такий тон та інтонацію: йому не пасує барабанний пафос, зате більше відповідає роль «лицаря печального образу», котрий здає собі справу з того, що воює з вітряками, але не може чи не вміє чинити інакше” (Поліщук 2010). Саме цими чинниками пояснює Ю. Шерех жанрову визначеність своїх студій: “Стилістично статті належать до різних типів. Одні написані в есеїстично-журналістському тоні. Другі, особливо статті про неокласиків (незакінчений цикл: стаття про Рильського залишилася недописаною) тримаються більш академічного або псевдоакадемічного тону” (Шерех т. 1 1998, 41).

Не можна не брати до уваги й того факту, що літературно-критична діяльність Ю. Шереха мала солідний часовий діапазон (від 1947-1948 років (доба МУРу) до початку 90-х, тобто доби незалежної України), не була перманентною, протікала з великими перервами, тому кожна студія узалежнювалась від позиції автора в кожному конкретному випадку. В “Автобіографічному конспекті” (1994 р.) він зізнавався: “За прожиті роки мінялися де в чому і деякі погляди. Можна було б писати і їхню біографію” (Шерех 1998 т. 1, 14). Загалом же “разом із критиком, – міркує Я. Поліщук, – читач має змогу обсервувати цілу епоху культурного життя українства, причому на різних його рівнях, у різних середовищах” (Поліщук 2010).

Автентичність в оцінюванні літературно-критичного доробку Ю. Шереха передбачає врахування ним же визначених пріоритетів, іншими словами, його авторського самоозначення (самототожності). Йдеться про такі риси літературознавчого професіоналізму, як ґрунтовна обізнаність із літературними явищами, котрі попадають у поле зору критика, об’єктивність і неупередженість в їх оцінках, естетичне чуття й уміння означити художню вартість та силу літератури свого часу (передмова до збірки “Не для дітей»). Ці настанови критик намагався реалізувати практично. Літературно-критична візія Ю. Шереха на різних етапах його діяльності функціонувала в естетичній площині, в контексті ідей Т. С. Еліота, неокласиків, В. Підмогильного та ін. Тож, оцінюючи його доробок, слід мати на оці естетичні уподобання критика. Від природи він був наділений рідкісним чуттям слова. Звідси його незмінний інтерес і увага до найтонших нюансів тексту як мовно-літературного документа, врахування його історико-літературного й культурного контекстів. У царині літературознавства та критики Ю. Шерех репрезентує “свій індивідуальний варіант того класичного типу філолога в неподільності лінгвістичних та літературних зацікавлень, який у ХХ ст. вже має нездійснений, а проте, всупереч цьому, виразно існує, за словами С. Аверинцева, принаймні як потреба й тенденція час від часу таки вивершується у постатях на кшталт Я. Мукаржовського,

Ю. Лотмана, самого С. Аверинцева та інших” (Даниленко, Соловей 1998, 83). Тож цілком природно, що генезу методології Ю. Шереха М. Наєнко (та й інші сучасні дослідники) відносить до “філологічної школи”, пов’язаної з іменами В. Перетца, київських неокласиків (М. Зерова, П. Филиповича, М. Драй-Хмари), Л. Білецького, Д. Чижевського та ін., тобто ученими, котрі розробляли наукові підходи, що активно протистояли “тому радянському, соцреалістичному літературознавству, котре гальмувало розвиток української науки про літературу в ХХ ст. понад п’ятдесят років” (Наєнко 2003, 155). Авторка дисертації “Юрій Шерех (Шевельов) як літературний критик” О. Волосова зауважує, що “своїм методом Ю. Шерех послідовно протистояв теоріям службового мистецтва. Для Ю. Шереха політичний та ідеологічний бік твору – це лише тло. У центрі уваги критика – глибина думки і мистецька вартість твору” (Волосова 2002, 6).

Репрезентуючи соціальні й культурні потреби часу, літературознавчий доробок Ю. Шереха, як і багатьох його сучасників, співвідноситься з ідеологічними позиціями. Однак він був далекий від риторичних і методологічних відповідників будь-якій моделі ідеологічного плану. Маніфестована ним національна ідеологія вочевидь межує з високою естетикою. Ідеологічна риторика Ю. Шереха-літературознавця зумовлена його щирим прагненням “відвоювати втрачений простір і ствердити себе в своєму часі”, виконати “місію свого народу”, про що він писав у статті “Наша сучасність – наше мистецтво”. Як і його сучасники, котрі мали спільне ідеологічне підґрунтя, він глибоко усвідомлював культурно-мистецькі функції літератури як рятівної сили перед реальною небезпекою денационалізації в теренній Україні та згасання національного духу українців у вигнанні, вбачаючи в ній оптимально дієвий спосіб “плекання національної ідентичності у своєрідних кордонах своєї сувереної “держави слова” (Орест)” (Сорока 2003, 11). Отже, замовчувати націєцентризм Ю. Шереха-літературознавця – означає грішити супроти істини. Про те, що він звертався до національної проблематики впродовж усього науково-творчого життя, красномовно свідчать змістові доміанти його праць різних періодів. «Проблема національної самобутності (або ж за виразом самого Ю. Шереха – органічності) літератури і культури загалом не лише є однією з провідних у доробку вченого, а й виступає щодо них синтезуючою ланкою» (Денисюк 2001, 29).

Якщо спробувати виокремити одну з головних націєцентричних тематичних доміант літературознавчих студій Ю. Шереха, то слід на перший план вивести ідею боротьби за європейське обличчя української літератури. Ця центральна і знакова для літературознавчої концепції Ю. Шереха ідея передбачала насамперед подолання дихотомії *провінційне / світове*. Довкола неї оберталась більшість літературознавчих проблем, порушених у його різножанрових літературно-критичних студіях (стаття, есей, рецензія). У ранніх статтях про М. Хвильового, М. Куліша, неокласиків та ін. саме під цим кутом зору він вирізняв важливу в його розумінні якість їхнього таланту – “спроможність піднести та усвідомити естетичний рівень національної культури як складову європейської, ширше – світової. Поза таким критерієм – квасний патріотизм, найгірші повтори перейдених зразків народницької ідеології, загумінкова замкненість, самоізоляція” (Корогодський 1998, 8). Продовжуючи думку Р. Корогодського, Я. Поліщук у рецензії на книгу «З історії незакінченої війни» (К., 2009), до якої увійшли есеї, писані в 40-60-х роках минулого сторіччя, говорить про животрепетність порушених критиком проблем, що актуалізують потребу перечитування його спадщини. Тут не можна обійти тих націєцентричних доміант студій Ю. Шереха, котрі на усій часовій дистанції були для нього однаково насущними. Йдеться про неприйняття і категоричне заперечення “українського провінціалізму, нашої радянзації та культурної асиміляції, “розхристаності” національного характеру, упереджень супроти Заходу” (Поліщук 2010).

Із літературознавчих студій методологічного характеру особливої уваги заслуговують статті, в яких Ю. Шерех обґрунтовує програму “національно-органічного стилю” (“Стилі сучасної української літератури на еміграції”, “В обороні великих”, “Наша сучасність – наше мистецтво”). У цих студіях він окреслює магістральні напрями розвитку

української літератури, а з ними пов'язує “витворення глибоко своєрідного, глибоко українського літературного стилю”, адекватного і гідного України не як етнографічної, а суверенної європейської нації, яка “тому претендує на місце в Європі, що має що с в о г о Європі сказати” (Шерех т. 1, 173). У статті «В обороні великих» критик наставляє українське письменство на нові шляхи: “Сьогодні в усій величі постає нове гасло: знову до джерел, але цього разу до національних джерел української літератури. Вселюдське твориться через національне” (Українська літературна критика ХХ століття 2015, 650)

Про засадничі положення ідеї національно-органічного стилю Ю. Шереха написано доволі багато – схвального й заперечувального, починаючи від радикальних виступів його неприхованого опонента пори мурівської дискусії В. Державина й до численних публікацій еміграційних (Г. Грабович, М. Павлишин) і теренних (С. Павличко, О. Астаф'єв, Н. Шумило та ін.) авторів пізнішого часу. Отож, мабуть, немає потреби докладно характеризувати основоположні принципи літературознавчої програми Ю. Шереха мурівського періоду, яку він з роками ретельно переглядав і врешті-решт визнав романтичною ілюзією. Усе ж більшість його критичних виступів написано в кращих традиціях саме цієї програми. Тому окреслимо принаймні пунктирно її ознаки, оскільки вони безпосередньо дотичні до націєвірних домінант Шерехових літературно-критичних студій, котрі перебувають у фокусі нашої уваги. По-перше, процес формування національно-органічного стилю Ю. Шерех трактує “через глибинне засвоєння національної традиції та інонаціонального досвіду – вихід до власного індивідуального стилю, який стає можливим за умов повної духовної свободи митця й оволодіння ним усіма секретами художньої майстерності” (Українська літературна критика ХХ століття 2015, 543). Перші з'яви такого стилю він убачав у творчості найсамобутніших, на його погляд, тогочасних письменників – В. Підмогильного, М. Хвильового та неокласиків. Щодо останніх, то відомою є вельми дискусійна стаття Ю. Шереха “Легенда про український неокласицизм”, в якій він категорично заперечував його існування в українській літературі як окремої течії. Проте Ю. Шерех повсякчас виявляв неабияку прихильність до лідера неокласиків М. Зерова. Так, у статті “Критика поетичним словом” він, шанобливо згадуючи своїх учителів у науковій сфері, виділив О. Білецького, А. Шамрая та М. Зерова (Шерех т. 3, 19). Його ім'я він неодноразово згадує в багатьох студіях (наприклад, стаття “Не для дітей”). У позиції неокласиків Ю. Шереху імпонувало те, що вони “дивилися на українців як на модерну націю, а не як на етнографічний матеріал, націю, що має культуру європейських джерел у своїй крові” (Шерех т. 1, 165). Самі ж київські неокласики плідно реалізували ідею “національного обличчя європейськості української літератури”, актуалізували тезу Ю. Шереха про вихід української літератури поза межі “літературної традиції своєї нації” і “претендування на місце в Європі”, про що критик писав у своїх пізніших “Етюдах про національне в літературах сучасності” (Шерех 1993). Європеїзм як органічна ознака національного самоусвідомлення є невід'ємним компонентом естетичної стратегії неокласиків, основний аспект естетичної системи яких пролягає на перетині національного й загальнолюдського, функціонує у форматі паритетного діалогу зі світовими культурно-історичними джерелами (Райбедюк, 2010). У статті “В обороні великих” Ю. Шерех, характеризуючи презентований ним стиль, писав, що за ним “українська література йде нога в ногу з іншими європейськими літературами, а не плентається в них у хвості, що вона співає своїм голосом у загальному їх хорі, а не наподоблює чужі голоси; він означає, що українська література розвивається у взаємодії з іншими європейськими літературами, у безперервному живому контакті й спілкуванні, але розвивається на власному прикорні, а не щепую на чужому стовбурі” (Українська літературна критика ХХ століття 2015, 650). Звідси й завдання, що їх критик ставив як першорядні перед українськими мистцями, окреслював основні вимоги до їх творчості в такий спосіб: “...забезпечити тривалість українського мислення, українського духу, української ментальності” (Українська літературна критика ХХ століття 2015, 657). Виокремлюємо важливу, на наш погляд,

базову категорію теорії Ю. Шереха-літературознавця – “поняття стилю як формотворчого начала, що закорінене в національній основі” (Денисюк 2001, 30). Вартими уваги у ній видаються застереження від втрати “свідомості деяких своїх джерел” (статті про стиль Григорія Сковороди, поезію Лазаря Барановича, творчість Тараса Шевченка, театр Лесі Українки), а також настанова на творчу реалізацію мистцями слова “понадчасових сутностей українського світу”, які він віднаходив у поезії Василя Барки (Шерех т. 1, 282).

У багатьох студіях Ю. Шерех подає розуміння національного самоозначення, утверджує у світі образ України (звідси – мітологічна візія духовної України), а у статті “МУР і я в МУРі” ставить перед еміграційними письменниками вимогу збереження національного буття як невідкладне завдання: “Якщо не могло бути батьківщини на географічній мапі, ми могли збудувати батьківщину в наших душах. Літературні, мистецькі твори, що постануть з нашого об’єднання, будитимуть душі, свої й чужі. Поновна будова України почнеться з таких творів” (Шерех т. 2, 299). Ця віра утверджувалась не так із дійсності, як із внутрішньої потреби сильної віри в Україну-державу, її культуру, мову, що не зауважити цієї націєцентричної домінанти як невід’ємної ознаки всієї науково-творчої діяльності Ю. Шереха може тільки незрячий. Характеристика критиком образу України прочитується у багатьох творах, котрі стають об’єктом його обсервації. Так, у повісті Т. Осьмачки “Старший боярин” він вияскравлює такі сутнісні риси синтетичного образу України: “В цей образ влилися і природа, і національні характери, і загальний колорит, і якісь незримі аморфні частини фольклорного стилю й світосприйняття, і пристрасть самого автора – і все це ірраціонально, спонтанно, стихійно створило твір справді українського національного стилю” (Шерех т. 1, 178). Предметом уваги Ю. Шереха-критика є також характеристика того чи того персонажа аналізованих ним творів як національної людини. Так, у статті “Не для дітей він підкреслює українськість “Доктора Серафікуса” В. Петрова (Домонтовича), якого свого часу “атестував” як єдиного у тодішній прозі послідовного, органічного європейця: “Слово України, можливо, полягає між іншим у піднесенні індивіда, індивідуального почуття, в спробі розбудувати культуру емоцій” (Шерех т.1, 319).

Виразні ознаки художнього вираження національного розуміння буття визначає ідейне осереддя стусознавчої праці Ю. Шереха “Трунок і трутизна. Про “Палімпсести” Василя Стуса”, що писалась ним як передмова до виданої у “Сучасності” (1986 р.) закордонної збірки українського поета-дисидента, в’язня підсоветських політичних таборів. Відомо, що й понині одним із найстійкіших стереотипів в осмисленні мистецького феномену В. Стуса й усіх дисидентів є погляд на них завперш як на “героїв-страдників, мучеників, у біографії яких “світло етичного абсолюту” (І. Дзюба) заслонує індивідуальність поета” (Райбедюк, 2012, 6). Як уже йшлося вище, Ю. Шерех упродовж всього життя наполегливо намагається відділити ідеологічні та творчі завдання, політику та мистецтво. Зважаючи на в’язничну біографію поета, він прозріливо застерігав від намагання “розхапати рядки Стуса на всілякі й навіть взаємозаперечні політичні програми” (Шерех т. 2, 115). Ю. Шерех писав, що В. Стуса не можна уявити “поза Шевченковою стихією”, бо ж ішлося про “ототожнення” із Т. Шевченком. За його переконанням, це була “тотожність вдачі, віри, стійкості, світобачення” (Шерех т. 2, 133). Як і для Т. Шевченка, Україна була для В. Стуса визначальною світоглядною і духовною субстанцією. Автор передмови зазначав: “Тема і ідея України проходить крізь усі поезії збірки. Чи поет каже про свою дружину й сина, про себе й свою самоту й німоту, про дрти Мордовії чи сопки Колими, про життя і смерть, – завжди і скрізь, названа чи не названа, стоїть за цим постать утраченої батьківщини, – і в плані особистому утраченої, і в плані національному» (Шерех т. 2, 105). У статті Ю. Шереха окреслено ще одну націєцентричну домінанту, структуровану гайдеггеріською ідеєю про мову як національний дім буття. За словами Ю. Шереха, поза українською мовою “не можна собі уявити Стуса [...] Він нею пише, він нею дихає, він кує й перековує її, як йому велить творчий дух” (Шерех т. 2, 133). У статті реалізована вимога “більшої філософічності” поета, його “універсально-світової розпростореності”. Звідси –

виявлення в його творчості “універсального, майстерного і щирого” (Шерех т. 2, 115), болісне реагування “на кожную особисто-людську і національну несправедливість” (Шерех т. 2, 135). Маємо тут уже вищий рівень усвідомлення національного сенсу буття, ширший спектр проблематики (Україна як фундаментальний екзистенціал, національна мова як дім буття, “свідомість деяких своїх джерел” тощо).

Питомо національні основоположні підстави літературно-критичних студій і дотичних до їх смислового поля публіцистичних есеїв Ю. Шереха пов’язані з означеними вище та багатьма іншими проблемами (місійність українського письменника, український національний світогляд, національна традиція та інонаціональний досвід, національний літературний розвиток, національне та етнографічне в літературі та ін.). Не віддаючи пріоритетів тій чи тій репрезентованій критиком темі (студії), визнаємо очевидним той факт, що всі його дослідження (і літературознавчі, й мовознавчі) “мають українознавчий характер” (Льницький 2001, 17). Кожна із проблем становить важливу націєцентричну тему, варту окремої пильної уваги дослідника, тому вимагає не однієї ґрунтовної розвідки.

Отже, підсумовуючи сказане, можемо з упевненістю узагальнити, що літературознавчі студії Ю. Шереха, функціонуючи на перетині наукового й белетристичного та публіцистичного осмислення явищ української літератури, настільки опуклі й точні, настільки оригінальні й актуальні, що в сучасному контексті україністики обійти їх фактично неможливо. Вони так само, як і лінгвістичні праці вченого, належать до “естаблішментових вартостей” (І. Фізер) національної культури ХХ століття. Тому немає сумніву, що Шерехові студії “й надалі в Україні читатимуть з інтересом. Ба більше, вони заражатимуть своєю інтелектуальною енергією, проникливістю та безкомпромісністю оцінок, глибиною й органічністю візії високої культури, яку автор репрезентує” (Поліщук 2010). Є достатньо підстав для висновків, що естетичні пріоритети Ю. Шереха-літературознавця невіддільно пов’язані з націєцентричним переконаннями, його ж кредо – і науково-творче, й життєве загалом – визначила національна культурна самодостатність *української України*. Головна ж максима естетичної стратегії критика “Карфаген нашої провінційності має бути зруйнований” (Шерех т. 1, 574) структурує концепцію європеїзму як органічну складову цілісної програми національного самоусвідомлення не тільки літератури, але й усієї України у світовому просторі.

Час не тільки не знецінив істинної вартості студій Ю. Шереха, а радше переконливо довів правомірність його ідей. І нехай ідея національно-органічного стилю ідеолога МУРу видається романтичною ілюзією (це, власне, визнавав і сам Ю. Шерех), її риторика й пафос, незважаючи на часову дистанцію та процеси глобалізації культури, справляють враження, що писані для сучасності. Йдеться завперш про сакраментальне прагнення “об’єднати всіх письменників усіх напрямів під двома умовами: щоб вони були справжні письменники і щоб вони відкидали колоніальний стан Україник” (Шерех т. 1, 30). Особливо повчальним є пропагований Ю. Шерехом якісний аспект європеїзму, що передбачав його інверсійний напрям, тобто шлях від загальнолюдського до національного. Цей програмний постулат, проголошений ним у доповіді на I з’їзді МУРу, визначив ідейно-сміслову вісь націєцентризму, зафіксовану у статті “Стилі сучасної української літератури на еміграції”: “Не для того, щоб відійти від загальнолюдського, а навпаки, щоб з більшою силою його проголосити і підкреслити – але проголосити по-своєму, по-українському. Щоб не копіювати загальнолюдське, а збагатити його” (Шерех т. 1, 193). Тому ґрунтовне й усебічне вивчення літературознавчого доробку Ю. Шереха видається нам актуальним не лише у зв’язку з літературознавчою проблемою його непрочитаності в означеному аспекті, але й з практичною потребою зняття тих суперечностей, що виникли між культурою і суспільством у так званому постмодерному соціумі, яким сьогодні є Україна. У філософському плані націєцентричні візії Ю. Шереха-літературознавця є свідченням практичної реалізації ідеї відповідальності культурної еліти за долю нації як престижної спільноти, яка за будь-яких обставин повинна самовизначатися. У цілому його доробок переконливо ілюструє відому тезу Є. Маланюка

про те, що справжня культура “завше органічна, завше виростає з національної суті, підіймаючись до вселюдських висот” (Маланюк 1997, 117). У цьому сенсі спадщина Ю. Шереха впевнено долає межі лінійного часу та географічного простору, набуваючи універсального значення.

1. Волосова, О. І. (2002). *Юрій Шерех (Шевельов) як літературний критик: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.* Харків.
2. Даниленко А., Соловей Е. (1998). *Спроба окреслення цілісного образу науковця.* Сучасність. № 10. С. 81-97.
3. Денисюк С. (2009). *Національна самобутність українського письменства у літературознавчій концепції Юрія Шереха (Шевельова).* Українознавчий альманах. Випуск 1. С. 29-30.
4. Дончик, В. Г. (2011). *Доля української літератури – доля України: Монологи й полілоги.* Грамота. Київ.
5. Дроздовський, Д. І. (2009). *Грушевський української філології.* Всесвіт. № 1-2. С. 186-188.
6. Жулинський, М. Г. (2015). *Слово на сторожі нації.* Український письменник. Київ.
7. Жулинський, М. Г. (2002). *Рівних йому не було.* Слово і час. № 6. С. 73-74.
8. Іванишин, П. В. (2008). *Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко.* Академвидав. Київ.
9. Ільницький, М. М. (2001). *«Думки й почуття в формуванні»: Над тритомником Юрія Шереха.* Дивослово. № 3. С. 17-22.
10. Корогодський, Р. М. (1998). *Така тривала відсутність, таке непросте повернення // Шерех, Ю. В. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології.* Три томи. Фоліо. Харків.
11. Маланюк, Є. Ф. (1997). *Книга спостережень: Статті про літературу.* Дніпро. Київ.
12. Масенко, Л. Т. (2009). *Юрій Шевельов як політичний мислитель // Шевельов Ю. В. З історії незакінченої війни.* Видавничий дім «Києво-могилянська академія». Київ.
13. Наєнко, М. К. (2003). *Історія українського літературознавства.* Видавничий центр “Академія”, Київ.
14. Панченко В. Є. (2009). *Від Лазаря Барановича до Юрія Андруховича, або Балак Шевельова.* <http://litakcent.com/2009/01/09/vid-lazarja-baranovycha-do-jurija-andruhovycha-abo-balak-shevelova/>.
15. Поліщук, Я. О. (2010). *Історія розрадянень людини: За Шерехом.* <http://litakcent.com/2010/03/16/istorija-rozradjanennja-ljudyny-za-sherehom/>.
16. Райбедюк, Г. Б., Томчук, О. Ф. (2010). *Вивчення творчості київських неокласиків.* СМІЛ. Ізмаїл.
17. Райбедюк, Г. Б. (2012). *Вивчення творчості українських поетів-дисидентів.* Ізмаїл.
18. Сорока М. (2003). *Еміграція та питання розвитку української літератури в літературній критиці Юрія Шереха (1945-1956).* Слово і час. № 1. С. 8-15.
19. *Українська літературна критика ХХ століття (2015).* Антологія: у 2х т. Т. 1. Наукова думка. Київ.
20. Федорук О. (2002). *Енциклопедизм українського вченого.* Слово і час. № 6. С. 77-78.
21. Франко, І. Я. (1986). *Поза межами можливого // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т.* Т. 45. Наукова думка. Київ.
22. Шерех, Ю. В. (1993). *Етюди про національне в літературах сучасності.* Сучасність. № 4. С. 68-93.
23. Шерех, Ю. В. (1998). *Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології.* Три томи. Фоліо. Харків.
24. *Юрій Володимирович Шевельов (2002).* Слово і час. № 5. С. 88-89.
25. *Юрій Шевельов (Шерех): back to Ukraine. Штрихи до портрету (2012)* <http://h.ua/story/363606/>.